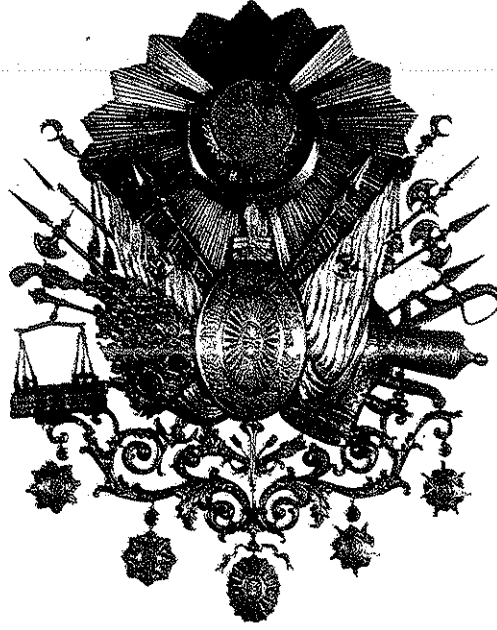

Osmanlı

9

KÜLTÜR VE SANAT

EDİTÖR
GÜLER EREN

BİLİM EDİTÖRLERİ
DOÇ. DR. KEMAL ÇİÇEK
CEM OĞUZ

Y E N İ T Ü R K İ Y E Y A Y I N L A R I

TEKNİK KOORDİNATÖR
MURAT OCAK

GÖRSEL YÖNETMENLER
HATİCE KOT / ERSİN BALCI

GÖRSEL YÖNETMEN YARDIMCILARI
SEVGİ ÖZÇELİK / LEVENT ELPEN / AYŞE BALCI

DİZGİ GRUBU
ALİ TAŞTEPE / Ö. FARUK TAŞTEPE / ADEM TEMİZKÖK
ALİ ŞİMŞİR / EMRE TAŞTEPE / GÖKHAN ÖZEN
FAHRİ UZUN / AHMET MAYALI

RESİM TARAMA
HAMDİ ALKAN

TASHİH GRUBU
OYA AKBAŞ OCAK / ELNUR AĞAOĞLU / KAZIM BİLGE
AHMET KARAÇAVUŞ / HALİT ÜNSAL / SEVİL DÜNDAR
AYLA YILDIZ / MEHMET LÂLE / EMİNE ÖZDEMİR
SERAP DÜNDAR / HÜMEYRA SAK / ÖZLEM ATA

GRAFİK TASARIM
YAZIEVİ İLETİŞİM HİZMETLERİ

DİZGİ
GÖKÇEN TEKNİK

BASKI
SEMİH OFSET

CİLT
BAKANKAN CİLTEVİ

YAYIN KODU
ISBN 975-6782-03-X (TAKIM)
975-6782-12-9 (CİLT)

YAYIN YERİ VE TARİHİ
ANKARA 1999

Yan Kağıt Ebrûsu: Mustafa Düzgünman

Osmanlı

YAYIN KURULU BAŞKANI
PROF. DR. HALİL İNALCIK
CHICAGO ÜNİVERSİTESİ / BİLKENT ÜNİVERSİTESİ

YAYIN KURULU
PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU
TÜRK TARİH KURUMU (TTK) BAŞKANI

PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU
İSLAM KÜLTÜR, SANAT VE TARİH ARAŞTIRMALARI MERKEZİ (IRCICA) BAŞKANI

PROF. DR. ERCÜMENT KURAN
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

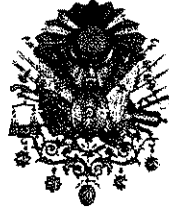
PROF. DR. JACOB M. LANDAU
HEBREW ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. AHMET YAŞAR OCAK
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. İLBER ORTAYLI
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. STANFORD SHAW
CALIFORNIA ÜNİVERSİTESİ / BİLKENT ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. BAHAEDDİN YEDİYILDIZ
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

MÜŞAVİRLER

PROF. DR. HAKKI ACUN / PROF. DR. NAMIK AÇIKGÖZ / PROF. DR. HÜSEYİN ALGÜL /
PROF. DR. RÜÇHAN ARIK / PROF. DR. OLUŞ ARIK / DOÇ. DR. MEHMET ARSLAN /
PROF. DR. OKTAY ASLANAPA / BEŞİR AYVAZOĞLU / YRD. DOÇ. DR. ALİ BARAN /
PROF. DR. H. ÖRCÜN BARIŞTA / DOÇ. DR. NAZAN BEKİROĞLU /
DOÇ. DR. SÜLEYMAN BEYOĞLU / DOÇ. DR. TURGUT CANSEVER /
PROF. DR. GÖNÜL CANTAY / PROF. DR. NUSRET ÇAM / PROF. DR. BEKİR DENİZ /
PROF. DR. UĞUR DERMAN / DOÇ. DR. ÇİÇEK DERMAN /
PROF. DR. AHMET B. ERCİLASUN / DOÇ. DR. SÜLEYMAN ERGÜNER /
DR. ZEYNEP TARIM ERTUĞ / PROF. DR. İSMAİL ERÜNSAL / PROF. DR. SEMAVİ EYİCE /
PROF. DR. HARİD FEDAİ / DR. KIYMET GİRAY / PROF. DR. VICTOR GRIGORIEVIC
GUZEV / PROF. DR. UMA YÜRKEŞ GÜNAY / PROF. DR. YUSUF HAMZAOĞLU /
ASSOC. PROF. DR. RALF MARTİN JAGER / PROF. DR. MUSTAFA İŞEN /
PROF. DR. HAŞİM KARPUZ / VEDAT KOŞAL / PROF. DR. GÜNAY KUT /
PROF. DR. EMİNE GÜRSOY NASKALI / PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN /
PROF. DR. İSKENDER PALA / DR. EUGENIA POPESCU-JUDETZ /
PROF. DR. GÜNSEL RENDA / DOÇ. DR. SAİM SAVAŞ / PROF. DR. MUHİTTİN SERİN /
PROF. DR. ENGİN SEZER / PROF. DR. ZEREN TANINDI / PROF. DR. MUZAFFER TUFAN
/ PROF. DR. ABDÜSSELAM ULUÇAM / DR. RECEP USLU / YRD. DOÇ. DR. AYGÜL ÜLGEN
/ ETHEM RUHİ ÜNGÖR / PROF. DR. ALEMDAR YALÇIN / PROF. DR. KAZIM YETİŞ

SANAT VE YAYIN MÜŞAVİRİ
AHMET KOT

YURT DIŞI KOORDİNASYON
CEM OĞUZ / CEMRE GÜZEL

TERCÜME

KOORDİNATÖR
CEM OĞUZ

REDAKTÖRLER
DOÇ. DR. KEMAL ÇİÇEK / DR. JUDY UPTON-WARD
ERTAN AYDIN / YILMAZ ÇOLAK

MÜTERCİMLER
ESRA ALTUN / ERKAN APAYDIN / YRD. DOÇ. DR. BERDAL ARAL /
AYKAN CANDEMİR / DR. SİMTEN COŞAR / ÖZLEM YELDA DİLMEN /
AZİZ MURAT HATİPAĞAOĞLU / ELİF KOPARAL / MUSTAFA MACİT /
ELİF YENEROĞLU

İÇİNDEKİLER

cilt

9

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Medeniyetinde Kültür ve Sanat

osmanlı'da kültürel yapı

SALTANAT İDEOLOJİSİ VE OSMANLI SANATI / PROF. DR. FİLİZ YENİŞEHİRLİOĞLU / 17 ■ OSMANLI
İMPARATORLUĞU VE TÜRK HALK KÜLTÜRÜ / PROF. DR. UMay TÜRKŞ GÜNAY / 23 ■ OSMANLI
DEVLETİNDE TÜRK HALK KÜLTÜRÜ'NÜN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM DİNAMİKLERİ /
PROF. DR. ÖZKUL ÇOBANOĞLU / 51 ■ ZÂVİYELERİN TÜRK KÜLTÜRÜNÜN GELİŞMESİNDEKİ ROLÜ /
DOÇ. DR. SAİM SAVAŞ / 72

avrupalı gözüyle osmanlı

AVRUPA'DA TÜRK İMGESİ / PROF. DR. ZEKİ ARIKAN / 81 ■ YABANCILARIN HATIRALARINDA OSMANLI
İMPARATORLUĞU / İRFAN KARAKOÇ / 94 ■ OSMANLI SEYYAHLARI AVRUPA YOLUNDA /
DR. BÂKİ ASILTÜRK / 100

osmanlı kültür hayatından kesitler

EMİR SULTAN VE ERGUVAN FASLI / PROF. DR. HÜSEYİN ALGÜL / 113 ■ OSMANLI ŞEHZADE SANCAKLARI /
PROF. DR. MUSTAFA İSEN / 123 ■ OSMANLI DEVLETİNDE RESMÎ TÖRENLER VE BİRKAÇ ÖRNEK /
DR. ZEYNEP ERTUĞ / 133 ■ İSTANBUL HALK HİKAYELERİNDE ÇEVRE, KÜLTÜR UNSURLARI VE TOPLUM
HAYATI / PROF. DR. ŞEYMA TAŞÇIOĞLU GÜNGÖR / 143 ■ KAHVENİN EDEBİ SERÜVENİ /
PROF. DR. NAMIK AÇIKGÖZ / 151 ■ OSMANLI DÖNEMİNDE TÜRK MİZAHİ /
PROF. DR. FİKRET TÜRKMEN / 162 ■ OSMANLI SARAY DÜĞÜNLERİ VE BU KONUDA YAZILAN ESERLER:
SÛRNÂMELER / DOÇ. DR. MEHMET ARSLAN / 169 ■ OSMANLI KADININ GİYİM KUŞAMI /
DR. SEVGİ GÜRTUNA / 190 ■ 16. VE 17. YÜZYILLARDA SARAYIN İÂŞESİ / DR. ARİF BİLGİN / 204 ■ OSMAN-
LI DÖNEMİ MUTFAĞI / NEVİN HALICI / 214 ■ OSMANLI MEZARTAŞLARI / YRD. DOÇ. DR. NECDET ERTUĞ /
223 ■ EGE BÖLGESİ OSMANLI DEVRİ MEZAR TAŞLARI / PROF. DR. NECMİ ÜLKER / 230

osmanlı coğrafyasında kültür

- OSMANLI SULTANLARININ GÖZDESİ ANADOLU VE RUMELİ'NİN İNCİSİ EDİRNE /
YRD. DOÇ. DR. RIDVAN CANIM / 241 ■ BALKANLAR'DA TÜRK KÜLTÜRÜ / PROF. DR. MUZAFFER TUFAN / 266
■ OSMANLI RUMELİSİ'NİN KÜLTÜR COĞRAFYASI'NA YENİDEN BİR BAKIŞ / YRD. DOÇ. DR. HALUK DURSUN /
282 ■ RUMELİ'DE TÜRK ESERLERİ / DR. İLAYDIN YÜKSEL / 294 ■ POLONYA'DA TÜRK KÜLTÜRÜ VE
SANATI / PROF. DR. TADEUSZ MAJDA / 303 ■ OSMANLI DÖNEMİ BALKAN ŞEHİRLERİNDE İMAR FAALİYETLERİ
VE FİZİKİ YAPI: ÜSKÜP ÖRNEĞİ / YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZER / 309 ■ DOĞU RODOPLARDA OSMANLI
DÖNEMİNDEN KALMA BAZI MEZAR KİTABELERİ / AZİZ N. ŞAKİR-TAŞ / 331 ■ OSMANLILAR VE MUKADDES
EMANETLER / DOÇ. DR. SÜLEYMAN BEYOĞLU / 345 ■ OSMANLILARIN İDİL BOYU TATAR TÜRKLERİNİN
KÜLTÜRÜ VE DİLİNE ETKİLERİ / ERDAL ŞAHİN / 353 ■ OSMANLI'LARIN TATAR EDEBİYATINA ETKİSİ / PROF.
DR. NURMUHAMMET HİSAMOV ■ OSMANLI DÖNEMİNDE HIRVATİSTAN TÜRK LÜĞÜ / PROF. DR. YUSUF
HAMZA OĞLU / 367 ■ XV. YÜZYILDA BULGARİSTAN'DA KUMAN İSİMBİLİMİ /
PROF. DR. VALERY STOYANOV / 374

İKİNCİ BÖLÜM

Dil: Osmanlı Türkçesi

erken dönem osmanlı türkçesi

- OSMANLI TÜRKÇESİ / PROF. DR. AHMET B. ERCİLASUN / 391 ■ ERKEN DÖNEM OSMANLI TÜRKÇESİ /
PROF. DR. MUSTAFA ÖZKAN / 399 ■ TEORİK DİLBİLİMİ AÇISINDAN ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN KIYMETİ
ÜZERİNE / PROF. DR. VİCTOR GRIGORIEVIC GUZEV - ÖZLEM DENİZ YILMAZ / 412

klasik dönem osmanlı türkçesi

- OSMANLI TÜRKÇESİ / PROF. DR. MERTOL TULUM / 421 ■ OSMANLI TÜRKÇESİ / PROF. DR. İSMAİL ÜNVER /
430 ■ BAŞLANGIÇTAN OSMANLI DÖNEMİNİN SONUNA KADAR GRAMER TARİHİMİZ VE ANA HATLARIYLA
OSMANLI TÜRKÇESİ GRAMERİ / DOÇ. DR. ESRA KARABACAK / 437 ■ OSMANLI TÜRKÇESİ /
YRD. DOÇ. DR. HAYATİ DEVELİ / 456 ■ OSMANLI'DA ESPERANTO - İLK YAPMA DİL "BÂLEYBELEN" - İLK
YAPMA DİLİN KURUYUCUSU MUHYİ-İ GÜLŞENİ / DR. MUSTAFA KOÇ / 463

geç dönem osmanlı türkçesi

- XIX. YÜZYIL OSMANLI TÜRKÇESİ / PROF. DR. İSMAİL PARLATIR / 471 ■ XIX. YÜZYIL OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA DİL, BÜROKRASI VE EDEBİYAT İLİŞKİSİ ÜSTÜNE / PROF. DR. ENGİN SEZER / 483 ■
TÜRKÇE'DE BATI KAYNAKLI KELİMELEİN TARİH İÇİNDEKİ SEYRİ / PROF. DR. FATİH SEZGİN / 494 ■
OSMANLI DÖNEMİNDE DİLDE SADELEŞME / DOÇ. DR. GÜLDEN SAĞOL / 504 ■ TANZİMATTAN
CUMHURİYETE DİLDE SADELEŞME AKIMINDA TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN YERİ / YRD. DOÇ. DR. LATİF BEYRELİ /
518 ■ İLK KARŞILAŞTIRMALI OSMANLICA - BOŞNAKÇA GRAMERİ / DR. ADNAN KADRIÇ / 524 ■ İDİL-
URAL TÜRKLERİ VE GELİŞMESİNE OSMANLICA'NIN TESİRLERİ / PROF. DR. MİRFATİN ZEKEYEV / 530

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatı

erken dönem osmanlı edebiyatı ve halk edebiyatı

HALK VE DİVAN EDEBİYATLARININ MÜŞTEREKLERİ AÇISINDAN OSMANLI DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINA
BAKIŞ / PROF. DR. CEMAL KURNAZ / 541 ■ OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞ YILLARI ŞAİRLERİNDEN OLAN
AŞIK PAŞA'DA ORDU FİKRİ VE ALP TİPİ / PROF. DR. KEMAL YAVUZ / 554 ■ OSMANLI DÖNEMİYLE İLGİLİ
TÜRK EFSANELERİ / DOÇ. DR. METİN ERGUN / 567 ■ TÜRK ROMANLARINDA OSMANLI DEVLETİNİN
KURULUŞU / YRD. DOÇ. DR. ADNAN GÜRBÜZ / 575

dinî edebiyat

OSMANLI'NIN GÜR NEFESİ: TÜRK DİNİ-TASAVVUFİ EDEBİYATINDA İLÂHÎ / PROF. DR. MUSTAFA UZUN / 591 ■
SÜLEYMAN ÇELEBİ VE MEVLİD ÜZERİNE BAZI BİLGİLER / YRD. DOÇ. DR. KADİR ATLANSOY / 598

klasik dönem osmanlı edebiyatı

700 YILIN ŞİRİ / PROF. DR. İSKENDER PALA / 607 ■ DİVAN EDEBİYATINDA BEZM, ÂLÂT-I BEZM VE ÂDÂB-I
SOHBET / PROF. DR. GÜNAY KUT / 616 ■ EDEBİYATTA USLÛP VE ANLAM DERİNLİĞİ ÇAĞI: 17. YY. /
PROF. DR. NAMIK AÇIKGÖZ / 630 ■ TÜRK EDEBİYATINDA HİND ÜSLÛBU (SEBK-İ HİNDİ) /
YRD. DOÇ. DR. SABAHAT DENİZ / 639 ■ DİVAN ŞİİRİNDE MUSİKÎ İLE İLGİLİ UNSURLARIN KULLANIŞI /
YRD. DOÇ. DR. NEJAT SEFERCİOĞLU / 649 ■ OSMANLI ŞİİRİNDE TEFEKKÜR / DOÇ. DR. ALİ FUAT BİLKAN /
669 ■ KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE DEVLET / YRD. DOÇ. DR. MEHMET SARI / 678 ■ KÂNÛNİ VE ŞİİR /
YRD. DOÇ. DR. NURAN YILMAZ / 689 ■ KAUNİ SULTAN SÜLEYMAN HAN MERSİYESİ-BAKİ (1526-1600) /
AHMET KABAKLI / 701 ■ MAHALLİLEŞME CEREBYANI VE NEDİM / DOÇ. DR. MUHSİN MACİT / 711 ■ DİVAN
EDEBİYATINDA MU'AMMÂ / DOÇ. DR. MEHMET ARSLAN / 718 ■ OSMANLI DEVRİNDE MEKTUP YAZMA
GELENEĞİ / YRD. DOÇ. DR. İ. ÇETİN DİRDİYOK / 731 ■ KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA HAYVAN MOTİFLERİ /
YRD. DOÇ. DR. SADETTİN EĞRİ / 741

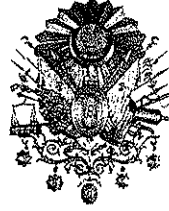
tanzimat sonrası türk edebiyatı

TANZİMAT'TAN SONRA BASIN VE EDEBİYAT / DOÇ. DR. ABDULLAH UÇMAN / 753 ■ DEVLET'İ ALİYYE'NİN
SON 60 YILINDA TÜRK ŞİİRİ / PROF. DR. M. ORHAN OKAY / 758 ■ ARA NESİL EDEBİYATI /
PROF. DR. NECAT BİRİNCİ / 766 ■ OSMANLI'DA BATI ŞİİRİ / YRD. DOÇ. DR. ALİ İHSAN KOLCU / 780 ■
OSMANLI HİKAYESİ VE ROMANI / MUSTAFA MİYASOĞLU / 789 ■ OSMANLI'DA KADIN ŞAİRLER /
DOÇ. DR. NAZAN BEKİROĞLU / 802 ■ 1839-1918 ARASI TÜRK EDEBİYATINDA ÇOCUK /
YRD. DOÇ. DR. ALEV SİNAR / 813 ■ KIBRIS MÜFTÜSÜ HİLMİ EFENDİ MÜDERRİSLİKTEN
SULTANÜ'Ş ŞU'ARÂ'LIĞA / PROF. DR. HARİD FEDAİ / 819

son dönem osmanlı edebiyatında yeni akımlar

YENİ FİKİRLERİN YANSIMA ALANI OLARAK EDEBİYAT (1859-1923) / *PROF. DR. İNCİ ENGİNÜN* / 829 ■
YENİ BİR EDEBİYAT ANLAYIŞI / *PROF. DR. KAZIM YETİŞ* / 841 ■ OSMANLI DEVLETİNİN SON YILLARINDA
TÜRK EDEBİYATINA YÖN VEREN FİKİR AKIMLARI / *PROF. DR. ALEMDAR YALÇIN* / 848 ■
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRK ŞİİRİ / *DR. FAZIL GÖKÇEK* / 859

TEORİK TÜRK DİLBİLİMİ AÇISINDAN ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ'NİN ÖZELLİKLERİNİN KIYMETİ ÜZERİNE

PROF. DR. VİKTOR G. GUZEV
ST. PETERSBURG DEVLET ÜNİVERSİTESİ DOĞU FAKÜLTESİ
TÜRK FİLOLOJİSİ BÖLÜMÜ BAŞKANI / RUSYA

ÖZLEM DENİZ-YILMAZ
ST. PETERSBURG DEVLET ÜNİVERSİTESİ DOĞU FAKÜLTESİ
TÜRK FİLOLOJİSİ BÖLÜMÜ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ / RUSYA

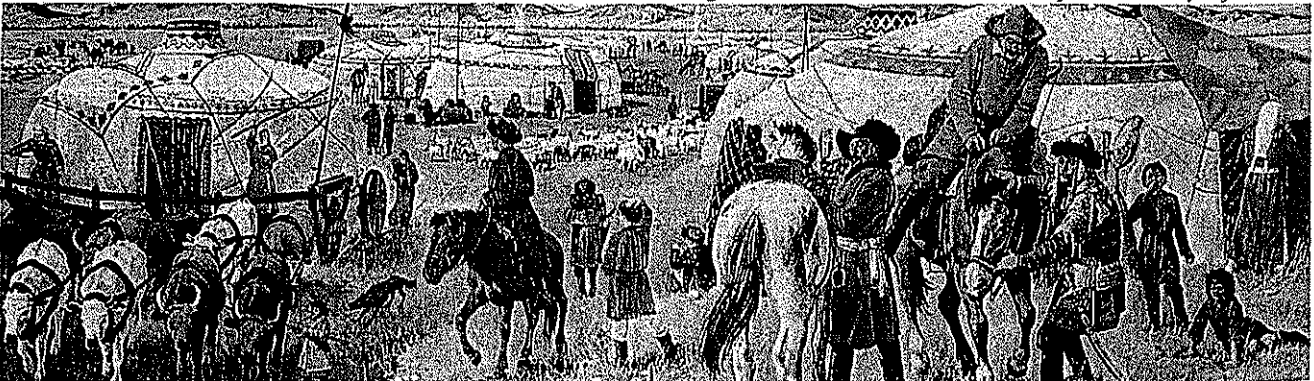
Eski Anadolu Türkçesi'nin (EAT'nin) fonetik, morfonolojik ve morfolojik özellikleri gözden geçirilirse araştırmacı bu dilin Türkiye Türkçesi'nden (TT'nden) ilk bakışta görüldüğünden çok daha farklı olduğuna, özelliklerinin önemli bilimsel fıkirlere ve neticelere yol açtığına karar verir.

Rastgele örnek olarak alabileceğimiz EAT *gälsävüz* ve TT *gälsäk* kelime şekillerini karşılaştırsak buna benzer örneklerle ve başka kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu iki dili doğru, kesintisiz evrim yolu birbirine bağlamaz. Her biri farklı lehçe ve şive topluluğu temelinde oluşmuştur. Buna rağmen ikisi de Türkiye tarihi ve uygarlığının hizmetinde bulunduğu ve bu tarih ve uygarlığın özellikleri, gelişme yolları ve gelişme seviyesi ile sınıksıkı bağli olduğundan bu iki dili mukayese etmeyi yerinde buluyoruz.

1. Bilindiği gibi, her yazı doğuşundan veya başka bir kültürden alınışından mükemmel duruma gelinceye kadar kalıplaşma, sabitleşme sürecinden geçer. EAT'nde-

ki metinler genç, gelişmenin en erken safhalarında bulunan kalıplaşmamış, katı bir imlâyâ henüz sahip olmamış bir yazı ile yazıldığı için dilin fonetik tarafını bariz şekilde yansıtır ve dolayısıyla bu metinlere fonolojik tahlil (enterpretasyon) yöntemleri uygulanabilir, ve bunun neticesi olarak şimdiki bilim EAT'nde sekiz değil, dokuz ünlü; 21 değil, 22 ünsüz fonemin (ilâve olarak dar /e/ ünlüsü ile /ñ/ ünsüzünün) bulunduğunu bilir. Böylelikle tahmin edebiliriz ki, TT fonemler sistemi evrim geçirdiği süre boyunca daha tasarruflu olma eğiliminde idi.

2. EAT'nde dudak (küçük) ünlü uyumu müşahade edilmediğinden (*äjü, dogry, äjlä+düñ, ol+dy* vb.), bazı eklerin damak (büyük) ünlü uyumuna tabi olmayarak yalnız ince varyantlara sahip olduğuna [bunun delillerinden biri /s/ ünsüzünü içeren eklerin hemen hemen istisnasız olarak Arapça, *س* "sin" harfi ile yazılışı *-kamu+si, jarak+süz; şol gülüstän kim içindä kälmä+jisär+sin äbäd (Käläla vä Dimna)* vb.- olabilir], bazı eklerin kendilerinden doğdukları kelimelere benzer bir şekilde ortaya çıktıkları

rına ve ara sıra eklerin ayrı yazılışına (*bām sām görü sām bi-ni, eldān vara+vām bir gün, jolda oturam cānsuz, kam agla-ja+vām bir gün (Sulṭān Vālād); çün siz daxı na'ra āvāzın işidā+siz, baña mādādā erişā+siz (Qyssa-i Mālik Daniş-mānd)* vb.) istinaden o zamanki, yani 13.-15. asırlardaki dilde kelime şekli (gövde ve eklerin birliği) şimdiki TT'ndeki kelime şeklinden farklı olarak daha gevşek olarak birleşmiş durumda idi. Bu husus araştırmacıyı TT'nde 11.-13. asırlardan başlayarak kelime şekli sıkışması (konsolidasyonu) sürecinin büyük yol katettiği neticesine götürür.

3. Bilindiği gibi, ünlü uyumunun sadece önemli bir kısmını oluşturduğu ses uyumu (singarmonizm), dilin bitişken kuruluşuna, bilhassa ilerleyici ekleme düzeneğine sımsıkı bağlıdır, daha da ileri gidersek tahminimize göre bunun ürünüdür. Yalnız çağdaş Özbekçe istisna olmak üzere bütün Türk dillerinde ünlü uyumunun bulunması bu savın kanıtlarından biridir. Osmanlıca'da dudak, yani küçük ünlü uyumunun asırlar boyu yavaş yavaş teşekkül etmesi yukarıda söylediğimiz kelime şekli sıkışması sürecini gösterir. Bu olay ses uyumunun kelimeleri şekli kurma, birleştirme ve birbirinden ayırma (delimitasyon) görevlerine işaret eder.

Bazı dillerde, örneğin Kırgızcada dudak uyumu yalnız dar ünlüleri (куттуу "kutlu, uğurlu, hayırlı, bereketli", өлүм "ölüm" vb.) değil, geniş ünlüleri de (жолдош "yoldaş, yol arkadaşı; arkadaş, dost; eş", көбөлөк "kelebek; küf" vb.) kendine tâbi eder.

Bu vesile ile Türkiye'de yayımlanan ders kitaplarında rastladığımız ve yanlış kabul ettiğimiz şu veya şuna benzer dudak ünlü uyumu tanımlarına değinelim: "Türkçe sözcüklerde 1) ilk ünlü düzse, sonraki ünlüler de düz olur: azık, bilge, başlamak, dişli, azgın, ezik, ıslak..., 2) ilk hecedeki ünlü yuvarlaksa, sonraki hecelerin ünlüleri ya dar yuvarlak (u, ü): durgun, ölgün, ongun, düzgün, büzgülü, vuruldu... ya da düz geniş (a, e) olur: süzgeç, öte, otlak, sulak, yüzden, uzak..." (İ. G. Kaya, C. Öztürk, A. Yılgör ve başkaları, Türk Dili Ders Notları I, İstanbul, 1997, s. 8, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları). Böyle bir tanım dudak uyumuna sadece dar ünlülerin tâbi olduğunu göz ardı ettiği için doğru olamaz ve bu tanımda örnek olarak verilen ikinci hecesinde geniş ünlü bulunan bilge, başlamak ıslak, süzgeç, öte, otlak, sulak,

yüzden, uzak... gibi kelimelerin dudak uyumu ile ilgisi yoktur ve bizce dudak ünlü uyumu şöyle tanımlanabilir: (aslında söz konusu olan tanımın kendisi değil, farklı anlayıştır): Kelime gövdesi veya kelime şeklinin ikinci veya daha sonraki hecelerindeki *dar ünlülerin* kendinden önce gelen bitişik hecedeki ünlüye düzlük-yuvarlaklık açısından benzeşmesidir. Aynısını başka türlü de söylemek faydalı olabilir: Dudak uyumu, her çeşit ünlünün bunu izleyen bitişik hecedeki *dar ünlüyü* düzlük-yuvarlaklık açısından kendine benzeştirmesidir (yukarıda verilen örneklerden şunlar yetkilidir: Azık, dişli, azgın, ezik, durgun, ölgün, ongun, düzgün, büzgülü, vuruldu).

4. A. Meillet'in ileri sürdüğü görüşe göre Hint-Avrupa dil sisteminin ana mahiyeti, "Hint-Avrupa kelimesinin gramer vasfı taşımadan hiçbir zaman mevcut olamayacağı"dır (A. Мейе, Основные особенности германской группы языков, Москва, 1952, с. 14, 15). Buna karşılık EAT malzemesine dayanarak Türkçenin ana mahiyetini ortaya koymaya muktedir oluruz. Bu ana mahiyet bize göre leksem ve yardımcı morfemlerin göreceli görevsel bağımsızlığından ibarettir. İleri sürdüğümüz savı EAT'nde müşahade ettiğimiz şu morfolojik dil özellikleri tasdik eder.

4.1. Eklerin çoğunlukla anlamlı, hem de tek anlamlı olması, söylev (söz) alanında bunların manâ iletmek için kullanılmasının ağır basması, buna mukabil biçimsel (formel) olarak (örn. *Sivas şehri* tamlamasındaki *-i* gibi) nadiren kullanıldığının görülmesi.

4.2. Leksem ve yardımcı morfemlerin anlamlarının göreceli bağımsızlığı, yani birbiriyle kaynaşmaması ayrı anlamsal birim mahiyetini koruması, esas anlamlı leksemelerde yardımcı anlamların eksik olması.

4.3. Bize göre kelime çekimi alanında iki tür işlem arasında fark gözetmeliyiz. Örneğin çoğul şekli (*göz+lär*), iyelik şekli (*kız+um*), herhangi bir hal şekli (*bojn+yn+a*) vb. *şekil üretimi* işleminin sonucudur. Bundan farklı olarak örneğin, *ver+isär+vām* kelime şeklini ele alırsak *ver+isär*+kısmı şekil üretimi ürünüdür. Demek *-isär* eki kategoriyi (gelecek zaman kategorisini) oluşturur. Bunu izleyen şahıs ekleri ise (örneğimizde *-vām* eki bunların temsilcisidir) oluşturulmuş kategoriyi değiştirmez, sadece fiilin karşıladığı eylemle ilgili özne görevindeki nesneyi şahıs anlamlarından biri ile temsil eder.

Bundan dolayı bu tür işlemlere *şekil çekimi* deriz. Başka bir deyişle verdiğimiz örneklerde çoğul eki *-lar*, hal eki *-(j)a*, gelecek zaman eki *-isär* birer *şekil* (daha doğrusu kategori) üretici ektir. Şahıs eki *-vân* ise *şekil* (yani kategori) çekici bir ektir.

Burada açıklamaya çalıştığımız görüş açısından Türk şekilbiliminin bütün kategorileri *şekil* üretimseldir, ve bunlardan yalnız üçü *şekil* üretimsel mahiyetini kaybetmeyerek *şekil* çekimi mekanizmasına da sahiptir. Bunlar şunlardır: İsmi iyelik kategorisi, adlıkların (isim, sıfat, zarf, sayı adı, zamir ve predikatiflerin) yüklemlik kategorisi (*âyyıqam, körsiz* vb.) ve de çok karmaşık bir bünyeye sahip olan fiillerin yüklemlik kategorisi.

Şekil üretimi ve *şekil* çekimi kavramlarını ayırt etme savı, araştırmacıyı çok önemli bir neticeye götürür. Türkçede *şekil* üretimi alanında anlamlı maddi ekin eksik olmasına, yani sözde görevsel sifıra Hint-Avrupa dillerinden farklı olarak hemen hemen rastlanmaz (bu hususta yalnız isim iyelik kategorisi ile fiil emir kipi tartışmalı sayılabilir). Türkçe *şekil* çekimi alanında ise görevsel sıfırdan istifade edilmektedir (*däg+miş+ø ol döv-lätä...*, *bir gecä jaturikän ol düş gör+ür+ø... vb.*).

4.4. Türkçede *şekil* üretimi alanında görevsel sıfırın bulunmaması araştırmacıyı şu diğer önemli sonuçlara varırır:

4.4.1. Çoktan alıştığımız ismin tekil *şekli*, yalın hal vb. görevsel sıfır savına dayanan kavramlar, Hint-Avrupa dilbiliminden kaynaklanan yanılsamalar halini alır. Ve bunlar Türk gramerinden bertaraf edilirse Türkçenin morfolojisi bambaşka bir görünüme bürünür.

4.4.2. Ek getirilmemiş Türk kelimesi (öncelikle isim olan kelime kastedilir) Hint-Avrupa kelimesinden farklı olarak hiçbir yardımcı anlam (cins, sayı, hal anlamı) içermeyen, yani hiçbir çekimleyici kategori *şekline* ait olmadan kullanılmaya muktedirdir.

4.4.3. Aynı savdan Hint-Avrupa dilbilimsel görüşlerine aykırı olan şu netice de çıkar: Kelime çekimsel kategori (daha yaygın terim "gramer kategorisi"), yalnız bir dizi *şekilden* oluşan bir topluluk (hal ve çatı kategorilerinde olduğu gibi) değil, tek bir *şekilden* ibaret olan, yani tek üyeli bir yapı birimi de olabilir. Nitekim gramer-cilerin sık sık kullandıkları at *-atlar* çiftini ele alalım. Yaygın görüşe göre at *şekli* tekil *şeklidir*. Demek görevsel sifıra sahiptir. Hakikatte eksiz kelime teklik anlamından mahrumdur ve böyle bir *şeklin* teklik-çokluk kategorisi ile ilgisi olamaz. Şu halde *atlar* *şekli* bu kategorinin tek temsilcisi olarak kalır. Ek getirilmemiş isim *şeklinin* yalnız teklik değil, herhangi bir miktar veya sayı anlamı da yoktur. Bu sebepten dolayı eksiz isim, hem teklik, hem de çokluk karşılayabilir, yani dile getirilen nesnelerin sayısına ilgisizdir. EAT'nde çokluk kategorisi yegâne tek üyeli bir kategori değildir. Bundan başka tek üyeli iki kategori daha vardır: *-(Y)rak* ekine sahip olan karşılaştırma derecesi kategorisi [*bir söz äjidäm kim şäk-kärdän datlurak* (Şejjäd Hamza)] ve *-ki* ekine sahip olan adlıkların ikincil temsil etme

kategorisi [*kany älündäki qadäh, başüündäki altun küläb, belüündäki gümiş kuşak, ägnüündäki altunlu don?* (Şejjäd Hamza)].

4.4.4. Okuyucu ve dinleyicilerimizin bizi doğru anlayabilmeleri için bizce çok önemli olan kavramları aşağıda açıklamayı uygun görüyoruz. Söz konusu kavramlar gramer *şekli* ve gramer kategorisidir (ulamıdır).

Şekilbilimin (morfolojinin) dağarcık (envanter) birimleri olan morfemlerin yanı sıra, iki yapı birimi arasında da fark gözetiyoruz: Gramer *şekli* ve gramer kategorisi. "Gramer *şekli*" (kelime çekimleyici *şekil*), dilin, herhangi belirli bir tür kelime*şeklini* kurmaya ve algılamaya yarayan, bireyin tecrübesini, kelime*şekli* kurma kural-

ları takımını ve kelimeşekli modelini içeren insan zihnindeki soyut bir imge; şekilbilim mekanizmasının asgarî yapı birimidir. "Gramer kategorisi" (kelime çekimleyici kategori), daha yüksek seviyede bulunan dil içi yapı birimi; çoğunlukla, ya bir ortak eşit yardımcı anlam, ya da farklı aynı cinsten akraba yardımcı anlamlar tarafından birleştirilen bir şekiller dizisidir; bazen de asgarî hacimli, yani anlamı bağımsız, tek bir şekilden ibaret olan tek üyeli yapı birimidir.

5. Yukarıda söylediğimiz leksem ve yardımcı morfemlerin göreceli görevsel bağımsızlığı ile Türkçenin diğer önemli vasıfları ilgilidir.

5.1. Çok üyeli kategoriyi oluşturan şekiller arasındaki bağıntıların birbirine karşıt olmaması; ismin iyelik kategorisinde olduğu gibi, bütün öbek üyeleri tek bir yardımcı anlama, yani bir ortak kategori anlamına sahip olarak şekil çekimsel anlamlarla birbirinden fark ediliyor, ya da hal kategorisinde olduğu gibi, kategoriyi oluşturan birimler akraba, bir cins, yani anlamsal ortaklığa sahip yardımcı anlamlar taşırlar, ve yine de bizce karşıt ilişkide bulunmazlar.

5.2. Türk şekilbiliminin birincil, aslî kuruluşu gereğince hiç olmazsa bazı eklerin fakültatif, yani seçmeli, ihtiyarî olması muhtemeldir. Çağdaş TT, Özbekçe vb. dan farklı olarak bilhassa Göktürk metinlerinde rastlanan eklerin seçmeli olarak kullanılması, EAT'nde de görülmektedir (eleştiricilerimizin eklerin kullanılıp kullanılmamasını vezine bağlayabileceklerini düşünerek örnekleri nersinden seçiyoruz): 1) çokluk eki: *Päs bir javuz işli 'avrat ävinä konuk oldy. Vä ol 'avratuñ fähışä karavaşlary varydy, ol karavaşuñ birisi javlak xübidi (Kälila vä Dimna)*; 2) ilgi hali eki: *bänüm gözüüm nurlary (Kälila vä Dimna)*; 3) yükleme hali eki: *agzuñ açmagyl vä dilüñi sözä däprätmägil (Kälila vä Dimna)*; 4) sözü edilen vasfı yönelme halinde de görürüz (maalesef elimizdeki örnekler nazıma aittir): *uçmaga koj bunlary binsünlär buräq çäläbüm (Jünus Ämrä)*.

Sözü geçen kategori ve eklerinin verdiğimiz örneklerle ortaya koymaya çalıştığımız özelliklerinin tahlili öncelikle bizi şu neticeye götürür: Bu şekillerin ihtiyarî anlamlara sahip olarak dile getirdiği nitelik veya bağıntılar bağlamdan, yani konteksten, haberleşme şartlarından kendiliğinden anlaşıldıklarında, yani manânın (anla-

tılanın) ifade edilmesi için yalın kelimelerin yan yana getirilmesi yeterli olduğunda bunların ekleri eksik olabilir. Ve tam tersine, anlatıların karmaşık olduğu durumlarda kelimelerin yan yana getirilmesi manânın anlaşılmasını sağlamadığında verici bu şekillerin eklerinden birine başvurur. Aşağıda verilen örneğin aktardığı bildiride sahne katılımcılarının her biri eylemin eyleyeni (fâili) olabileceği için yükleme hali eki mecburî olarak ortaya çıkar: *Vä dilküji ol iki gäjik döpälämädi (Kälila vä Dimna)*. Böylelikle ele aldığımız dil araçları, ekseriyetle bunlara bildiririm, yani haberleşme ihtiyacı varken kullanılması zorunlu olan morfolojik birimler olarak ortaya çıkar.

Burada şunu vurgulamak gerekir ki EAT'nin bu araçlarının açıkladığımız özelliklerle işlemesi belirlilik-belirsizlik kategorisi ile ilgili değildir. Bu kategorinin hiç olmazsa morfolojik seviyede henüz hiçbir belirtisi yoktur. Buraya şunu da ilâve etmeyi faydalı buluyoruz: EAT'de bazı eklerin seçmeli olarak kullanılması, yani konuşanların yalın kelimelere dayanma eğilimi, hem Rus dilcisi G. P. Melnikov'un ileri sürdüğü Türkçe'deki "eklerin tasarruflu kullanılması ilkesi" (Г. П. Мельников, «Принципы системной лингвистики в применении к проблемам тюркологии», Структура и история тюркских языков, Моства, 1971, с. 121-129) ile bağdaşır, hem de ara sıra bilimsel eserlerde okuduğumuz Türkçenin ayrımlı (yalınlayıcı) dillerden kaynaklandığı tahminine uygun düşer (örneğin bkz.: Н. Н. Коротков, В. З. Панфилов, «О типологии грамматических категорий», Вопросы Языкознания, Москва, 1965, № 1, с. 37-47).

6. F. de Saussure'e göre tarihsel açıdan söylev olgusu her zaman dil olgusundan önce ortaya çıkar (F. de Saussure, Genel Dilbilim Dersleri, çev.: B. Vardar, 3. baskı, İstanbul, 1998, s. 50). Bu sav, V. V. Vinogradov tarafından morfolojiye uygulanarak şu biçime sokulmuştur: morfolojik şekiller söz dizimsel (sentaktik) şekillerin tortulanmış durumudur (tortularıdır); morfolojide, söz diziminde ve leksem dağarcığında bulunmayan veya bunlarda önceden olmuş olmayan hiçbir şey yoktur (B. B. Виноградов, Русский язык (грамматическое учение о слове), Изд. второе, Москва, 1972, с. 31). F. Ворп'un ileri sürdüğü her bir ekin eski zamanlarda yaşamış herhangi bir leksik kökten doğduğu ilkesi ile sınıksız bağlı olan bu sav, çağdaş dilbilim savlarının çoğunun

tartışmalı olmasına karşın hakiki olma iddiasında bulunan ender savlardan biridir ve şüphesiz EAT malzemesi bize bu savın doğru olduğunu tasdik eden bol kanıt verir. İkinci paragrafta belirtildiği gibi, birçok ek, metinlerde kendilerinden doğdukları leksemlere benzer şekilde, ya da doğrudan doğruya kelime biçiminde ortaya çıkar. Adı geçen paragrafta verilen örneklere şunları da ekleyelim: Yetersizlik şeklini meydana getiren *u-*“muktedir olmak” unsuru [*fäläk bänüm işüm başarymaja, mäläk bänüm jolymy varymaja (Jünus Ämrä)*], adlık ve fiil yüklemlik kategorilerinin bildirme modalitesi/kipi şahıs ekleri [*täñrivän (Sultän Väläd); aj bigi sän sän, gün bigi sän sän (Rümi); äxyr anlar daxy sizçiläjin adam dururlar (Qyssa-i Mälük Danişmänd)*], sonraki asırlarda *-(y)jor* şimdiki zaman ekine dönüşecek olan *joryr* şekli [*jol äränläri göçüp jola girdi, döğä joryr äxyr dünbäki särvän (Ahmäd Faqih)*] vb.

7. Teorik Türk dilbiliminin amaçlarından biri şüphesiz ki Türkçenin birincil, özgün, yabancı etkilere uğramamış kendine özgü modelini ve bu modelin nasıl işlediğini keşfetmektir. EAT'nin yukarıda zikredilen bütün bu özellikleri, dilin ideal durumuna daha yakın olduğunu gösterir, ve bu durumdan fark edilen TT uzun bir evrim geçirmiş olmalıdır. Kelime şekli sıkışmasına delil olan süreçler olmuştur: Dudak ünlü uyumu gelişmiş; bir ikisi istisna kalmak üzere ekler ünlü uyumuna tâbi olmuş; çıkış noktaları tanınmayacak kadar değişiklikler geçirerek yüklemlik ve şahıs ekleri yeni biçime bürünmüştür. Morfoloji alanında belirlilik-belirsizlik kategorisi oluşmuştur. Şüphesiz ki, EAT aşamasını izleyen Osmanlıca ve çağdaş Türkiye Türkçesi, ilerleyen uygarlığın hizmetinde bulunarak gelişmiş ve yeni vasıflar edinmiştir.

8. EAT, Türk fiilimsilerinin tabiatını ve işlevini izah eden teorik görüşleri geliştirmeye yeterince imkan verir. Bu görüşleri burada açıklamak ve Türkçe konuşan sayın meslektaşlarımıza doğrudan ulaşmak amacı ile önce bazı terminolojik ve teorik notlar yapmak zorundayız. Adlık terimini isim, sıfat, zarf, sayı adı, zamir ve predikatıfleri kapsayan geniş bir kavram için kullanmayı yerinde buluyoruz. Aynı zamanda otosemantik, yani bağımsız leksem türlerini şöyle tanımlıyoruz; isim, iletilen olguyu her zaman nesne olarak karşılayan leksemdir; sıfat, yansıtılan olayı nitelik biçiminde gösteren leksem-

dir; *zarflar*'ın başlıca kısmı iletilen olayı, başka bir olayın şartı, mekânı, zamanı, durumu, sebebi, amacı, tek kelime ile keyfiyeti, (Türkçeleştirmek istersek) belirtici olarak temsil eden leksemlerdir; bu bakımdan *fiil*, bir kılışı, durumu, oluşu, değişikliği vb. eylem biçiminde gösteren leksem olarak telâkki edilmektedir. Kısacası her bir bağımsız leksem, anlatılanı belirli bir şekle, imgeye (yani, ya nesne, ya nitelik, ya belirteç, ya da eylem imgesine) sokar, E. Leisi'nin kullandığı terimle söyleyecek olursak “hipostaz” eder (E. Leisi, Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen. 2., erweiterte Auflage. Heidelberg, 1961). Adlıkların şüphesiz akrabaları olan *fiilimsiler*'e “fiilin adlık şekilleri” demeyi tercih ediyoruz. Daha somut olarak söylersek açıklamamızın bu aşamasında eylemliklere *mastar* veya fiil ismi; sıfat-fiillere *ortaç*; zarf-fiillere *ulaç* diyelim.

Her bir leksemin anlamı, hipostaz etme, yani yorumlayarak temsil etme sürecinin birincil düzey ürünü olarak telâkki edilebilir. Her bir fiilin, meselâ, *okumak*, *yazmak*, *uyumak* fiillerinin anlamları dünya unsurunu yansıtır yorumlamanın birincil düzey ürünleridir. Buna mukabil *okuyan* (öğrenci), *yazan* (öğrenci), *uyuyan* (öğrenci) örneklerindeki ortaçlar ise yalnız birincil düzeye ait olan eylem anlamlarını değil, bu (birincil düzeye ait) eylem anlamlarını nitelik imgesine sokulmuş olarak da temsil ederler, ya da başka bir deyişle ihtivası eylem olan nitelikleri karşılarlar, ve bu karmaşık anlamlar ikincil düzeye ait olurlar. Daha ayrıntılı söyleyelim: Her fiil eylem karşılar; her ortaç ise fiil şekli niteliğinde, demek fiil kalarak yine eylem ifade etmeye devam eder, fakat bununla birlikte eylemi nitelikleştirilmiş şekilde gösterir, ve bunun anlamı artık ikincil düzeyde elde edilmiş bir ürün olur. Böylelikle bunlara benzer oluşumları ikincil temsil etme, ya da ikincil hipostaz etme araçları olarak telâkki etmek usa uygundur. Başka bir örnek daha verelim: *Gelmeniz bizi sevindirdi* anlatımında *gelmeniz* mastarının *gel-* eylemini ikincil düzeyde nesne biçiminde temsil ettiğini görürüz.

Yukarıda söylediğimiz gibi, nesne anlamının isime, nitelik anlamının sıfata, keyfiyet (belirteç) anlamının ise zarfa ait olduğunu göz önünde bulundurursak, hem mastarların isimlere, hem ortaçların sıfatlara, hem de aşağıda gösterileceği üzere ulaçların zarflara anlamsal akrabalığı

kendiliğinden anlaşılır, ve bu nedenle mastar için *fiilin isimsi şekli*, ortağ için *sıfatsı şekli*, ulaç için *zarfsı şekli* gibi terimlerin de mantığa uygun olduğu ortaya çıkar.

Aynı kavram ve aynı düşünme yöntemi, EAT'ndeki fiilin bütün adlık şekillerine uygulandığında bunların sisteminin gayet biçimli bir şekilde ortaya çıktığı görülür:

8.1. *-ma*, *-mak*, *-maklyk* ve *-(j)ys* ekleriyle oluşturulan mastarlar, fiilin, eylemleri nesne niteliğinde temsil eden, yani isimsi şekilleridir [*muḥāldur āqyl olmaklyk baxıldan* "cimriden akıllı olmak mümkün değildir" (Jünus Ämrä)].

8.2. *-mys*, *-(A)rl-maz*, *-(j)an* ekleriyle teşkil edilen ortaçlar, fiilin, eylemi nitelik imgesinde gösterme işlevini gören araçlar, yani sıfatsı şekilleridir [*gözi görmäz kişiniñ sävgüsü jok* (Jünus Ämrä)].

8.3. Şimdi sıra başka dillerde görülmeyen, buna karşın bütün Türk dillerinde bulunan ve bu bakımdan tipik bir Türk dil aracı olan fiilin "sıfatsı-isimsi şekilleri" (kısaca SİŞ) olarak adlandırdığımız morfolojik birimlerde. SİŞ'ler eylemi, *hem nitelik*, *hem de nesne* biçiminde hipostaz etmeye muktedir olan şekillerdir; bu ikili mahiyet, yani hem sıfatsı şekil, hem de isimsi şekil olarak işleme kabiliyeti, onları, hem ortaçlardan (sıfatsı şekillerden), hem de mastarlardan (isimsi şekillerden) ayırdığından bu şekiller müstakil bir terime muhtaçtır. Bu husus ise bizi sözü geçen sıfatsı-isimsi şekiller terimini kullanmaya mecbur eder; bunlara ortağ, ya da partisip demenin yanıtıcı olduğu itiraf edilmelidir. J. Deny'nin, söz konusu şekillere «pro-participe» demesi, bu büyük bilginin onları ortaçlardan ayırt etmek istediğine delil değil midir? (J. Deny, Grammaire de La Langue Turque (dialecte Osmanlı). Paris, 1921. pp. 476-484). TT'nden farklı olarak EAT'nde *-(j)acak* SİŞ'i pek o kadar verimli değildir; en çok kullanılan SİŞ ekleri *-duk* ve *-(j)asy*'dir: *kany atlara bindüğüñ harır gälüb salynduğuñ?* (Şejjäd Hamza) (eylem nesneleştirilmiştir); *äjidäjim ol gördüğüñ düşi sañna* (Şejjäd Hamza) (eylem nitelik imgesinde hipostaz edilmiştir); *döst düşmān olasy muṭlaqdurur* (Kälila vâ Dimna) (nesneleştirilmiş eylem); *vâ kalan dejäsüm sözlärä xalvât göräkdür* (Kälila vâ Dimna) (eylem nitelik im-

gesinde temsil edilmiştir). Söylediğimiz gibi, SİŞ'ler Türk dillerinde çok kullanılan kategoridir. Kıpçakça ve Karlukçada, meselâ bu işlevde *-gan* (ve ondan türetilen ekler) ile oluşturulan şekiller görürüz.

8.4. Burada açıklanan görüşler açısından ulaç, fiilin, eylemi keyfiyet (belirteç, sirkonstans) biçiminde gösteren, yani zarfsı şeklidir. EAT'ni TT'nden ayıran belirtile-re dahil olan bazı ulaç şekilleri vardır. Örneğin, *-(j)(u)b(an)(y)/-(j)ubanun* [*jeri kojubanyn gögä aga sän* (Sultān Vāläd)], *-madyn* [*görmädin gözüñ nä añlağa göñül* (Jünus Ämrä)], *-(j)ycakl-(j)ycagaz*, [*qyjämät kopycagaz, bil haqıqat, gäläbäk bigi dagyla bu insān* (Ahmäd Faqih)], *-mazdan öñdin* [*äcäl ermäzdän öñdin emdi ojan* (Ahmäd Faqih)] vb.

8.5. Fiilin isimsi şekillerinin, yani mastarların, sıfatsı şekillerinin, yani ortaçların, sıfatsı-isimsi şekillerinin ve zarfsı şekillerinin, yani ulaçların "adlık" ortak terimine sahip olan isimler, sıfatlar ve zarflarla akrabalığı tartışma götürmez bir gerçek olduğundan ele aldığımız dört kategorinin "eylemi adlaştırma kategorisi" adını verdiğimiz daha geniş ve genel kategoriye oluşturduklarını itiraf etmeliyiz. Bu genel kategoriye oluşturan bütün fiil adlık şekilleri dilin ikincil temsil etme (hipostaz etme) araçları olduğu için buna "fiilin ikincil temsil etme kategorisi" adını da verebiliriz.

9. Ele aldığımız bu birkaç konuyla EAT'ni temsil eden yazılı belge ve eserlerin, hem Türk dilinin tarihi, hem de teorik Türk dilbilimi açısından verimli ve perspektifli imkanlar verdiğini göstermeye çalıştık. Bu tür teşebbüslerin başarılı olmasının şartlarından biri ise çağdaş genel dilbilimin buluş, kavram ve savlarını azamî derecede Türk malzemesine uygulamaktır.

10. Takdim edilen makalenin sınırlı hacmi nedeniyle burada değinemediğimiz başka teorik meselelere ilişkin görüşlerimiz ile ilgilenecak olanlar, bu makaleyi yazarlardan birinin (V. G. Guzev'in) iki Rusça kitabını ilk olarak Türkçe tanıtan şu makaleye başvurabilir: Osman Fikri Sertkaya, "Türkçede Kelime Çekimlenmesi Üzerine İki Eser", TDAY-Belleten 1994, Ankara 1996, s. 307-310.